

ВІДОБРАЖЕННЯ МИНУЛОГО СІВЕРЩИНИ В ПРАЦІ ЖАНА ЛЕ ЛАБУРЕРА «ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОДОРОЖ КОРОЛЕВИ ПОЛЬЩІ» (1647)

У статті розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з Україною в середині XVII ст. на тлі історичних взаємин України та Франції. Здійснено комплексний аналіз одного з важливих джерел з історії України, праці Жана Ле Лабурера «Повідомлення про подорож королеви Польщі» (1647).

Ключові слова: історіографія, Україна, Франція, Жан Ле Лабурер.

При вивченні минулого нашої держави важливу роль посідають джерела, що мають іноземне походження, зокрема, повідомлення службовців, дипломатів, військових. Роль своєрідного першовідкривача України для широкого європейського загалу прийнято приписувати Гійому Левассеру де Боплану, який своїм «Описом», присвяченим життю, звичаям і побуту «країни козаків», привернув увагу західного суспільства до нашої Батьківщини, де саме в той час відбувалися епохальні зміни внаслідок грандіозного українсько-польського протистояння. Праця Боплана, яка була написана та видана під час Хмельниччини й швидко стала дуже популярною, досить ґрунтовно вивчена й кількаразово перевидана, зокрема й у перекладах українською та російською мовами [1; 2; 6]. Проте дуже мало звертається уваги на роботи тих іноземних авторів, які залишили свої свідчення про Україну напередодні цих карколомних подій. Одним з таких важливих джерел тієї епохи є праця французького культурного та релігійного діяча Жана Ле Лабурера сіра де Блеранваля (1623-1675) «Повідомлення про подорож королеви Польщі та про повернення мадам де Гебріан, дружини маршала, жінки, що виконувала повноваження надзвичайного посла та супроводжувала королеву», видана в Парижі в 1647 р.

Серед науковців, що торкалися розгляду цього твору, можна назвати Дмитра Наливайка [5] та Ярослава Дашкевича [3; 4]. Але, на жаль, цей твір залишається ще недостатньо вивченим у вітчизняній історіографії, тож варто зупинитися на роботі цього автора більш уважно.

Хоча сам твір Жана Ле Лабурера, що складається з трьох частин, є по суті докладною реляцією про відправлення французького посольства до Польщі для супроводу Марії де Гонзаги, яка стала нареченою Владислава IV, його друга частина представляє собою детальний опис історії та географії Речі Посполитої. Лабурер (саме такий варіант прізвища найчастіше зустрічається у вітчизняній історіографії, хоча правильніше б було писати Ле Лабурер) відзначає, що те, що його співвітчизники звикли називати Польщею, насправді є об'єднанням різних держав

під егідою польського короля. Важливо, що автор ідентифікує себе саме як історика [8, partie I, p. 2].

Далі Лабурер занотує: «Перші королі володіли колись лише стародавньою Польщею, сьогодні вона втричі більше й складається не тільки з королівської частини, але й з інших земель, які були приєднані завдяки зброї чи шлюбом. Це Велике князівство Литовське, також Великі князівства Руське, Пруське, Мазовецьке, Жемайтійське, Ливонське та Чернігівське, що в свою чергу поділяються на інші князівства. Я збираюся показати окремо кожен з цих держав, які, власне кажучи, складають країну сарматів європейських разом з частиною Московії» [8, partie I, p. 2].

Заслуговує на щирий подив та обставина, що ця книга, створена молодим автором (Лабуреру було лише 24 роки, коли вона вийшла в Парижі), містить таку докладну й деталізовану інформацію про володіння польських королів, яка дозволяє визнати її своєрідною енциклопедією тогочасної Речі Посполитої.

Велику увагу автор приділив у своєму описі землям і населенню України, яку у відповідності до усталеної традиції він називає Руссю, визнаючи її однією з найважливіших провінцій польської корони. Географічна локалізація Русі для Лабурера викликала певні труднощі, зважаючи на розмитість уявлення про цю територію в тогочасній літературі та картографії. Намагаючись пояснити, які саме землі він розуміє під цим поняттям, автор зазначає на початку глави «Про Русь» (визначення виділено курсивом, у дужках подано оригінальний текст): «Ягайло приніс у подарунок короні польській Литву, Жемайтію, Русь, Поділля та Волинь: всі ці князівства об'єднувалися під назвою Литви, тому що вони були підкорені зброєю його попередників і перетворені на провінції. Я розумію тут під словом «Русь» країну, яка власне зветься Роксоланією і є лише маленькою часткою тієї великої країни Русь, що складає головну частину держави великого князя московського, який визначає себе, зазвичай, великим володарем русинів, а інколи імператором та володарем всієї Русі (J'entens sous le mot de Russie, le pays proprement appellé alors Roxolanie, qui ne fait qu'une petite partie de ce Grand pays de Russie qui est le principal Estat du Grand Duc de Moscovie, qui se qualifie ordinairement Grand Seigneur des Russies, & quelquefois Empereur & dominateur de toute Russie) [8, partie II, p. 221-222].

Отже, Русь-Роксоланію Лабурера можна географічно визначити приблизно територією сучасної України, виключаючи причорноморські землі, що належали туркам і татарам. Хоча французький дослідник і розумів, що його Русь – це лише частина від великого масиву руських земель, левову частку яких він відносив до володінь великого князя московського.

У відповідності до адміністративно-територіального поділу Речі Посполитої Лабурер відносить до Русі-Роксоланії територію п'яти воєводств: «Ця країна ділиться на чотири воєводства: Брестське, Київське, Брацлавське (в тексті – Inowladislavie), Руське, до них можна додати також і Подільське. Русь – це, можливо, найкраща та найбагатша країна світу (La Russie est peut etre le pais du monde le meilleur, & le plus fertile)» [8, partie II, p. 223]. Відзначимо, що в цьому переліку автор чомусь пропустив Волинське воєводство, включення якого було б логічним. Оминув він тут увагою й Чернігово-Сіверщину, зважаючи на те, що вона була прилучена до Речі Посполитої нещодавно, а перед тим поряд зі Смоленщиною належала Московії. Проте автор прекрасно розумів, що обидві території населені русинами, які сповідують православну віру.

Чернігово-Сіверська земля не є в центрі уваги історика, проте він часто згадує про цю територію, яка відіграла важливу роль у культурному, політичному та економічному житті Русі.

Звичайно, сам Лабурер знав про ці землі лише з інших слів, що невігдно відрізняє його від Боплана, який довгий час прожив в Україні особисто й знав про неї не з чуток. Проте Лабурер сумлінно ознайомився з найновішими свідченнями про описувані ним землі й старанно занотував інформацію, отриману ним під час безпосереднього перебування в Польщі. Серед авторів, праці яких найбільше прислужилися французькому історичному опису української минувшини та сучасності, можна назвати в першу чергу Павла Пясецького, Яна Длугоша, Мацея Меховиту й Алессандро Гваньїні [8, partie II, p. 216-218, 225, 229].

Минуле Русі французький дослідник розглядає в контексті історії Польщі, назву якої традиційно виводить від слов'янського слова «поле» [8, partie II, p. 122]. Історія Польської держави тут подається крізь призму її очільників – князів і королів. Цікаво, що вихідною точкою для початку історичного екскурсу Лабурера стало правління гунського вождя Аттіли, ім'я якого було добре відоме у Франції з античних часів. Патріотизм автора щодо своєї батьківщини проявився при розгляді діяльності королів Польщі, де Генріху Валуа, що правив тут близько року й майже нічим не відзначився, відведено місця більше, ніж, наприклад, його попереднику Сигізмунду II Августу чи багатьом іншим видатним польським правителям [8, partie II, p. 176-178].

Сприймаючи на віру погляди польських і західноєвропейських хроністів, Лабурер розглядає Русь як бунтівну та норовливу провінцію Польщі, яка завжди була васальною державою останньої, хоча час від часу відпадала від впливу своєї метрополії. В подальшому русини стали частими компаньйонами татар при грабунках Польщі. Виходячи з логіки викладу, саме захист своєї

держави та християн в цілому від руйнівних нападів татар, підтриманих русинами, держава яких майже розвалилась, став одним з головних спонукальних мотивів, що підштовхнули Казимира III Великого перетворити «Русь на провінцію свого королівства» [8, partie II, p. 158].

Посеред інших руських князівств, приєднаних до Литви, Лабурер згадує і Чернігово-Сіверщину, за яку згодом постійно точилася боротьба з Московією.

Важливо відмітити, що тональність цих нарисів однак не є вже такою зневажливо-недбалою щодо Русі, як це можна було бачити в працях багатьох французьких авторів за півстоліття до цього. Лабурер намагається дотримуватися об'єктивних нейтральних позицій стосовно взаємин двох держав, уникаючи возвеличення однієї сторони за рахунок приниження іншої. Хоча, ознайомлений здебільшого з матеріалами польських хроністів, він залежав від їхніх історичних концепцій. До цього треба додати, що, будучи католиком, він, як правило, поділяв позиції єдиновірців.

Події на Русі XIV-XVI ст., викладені в творі Лабурера, є фрагментарними. Він згадує лише про постійні напади татар та підкорення руських земель польськими королями й великими князями литовськими, особливо зупиняючись на правліннях Ольгерда, який розширив межі своєї держави, приєднавши до неї, зокрема, й Чернігівсько-Сіверські землі, а також його наступників – Ягайла та Вітовта, якого іменує Вітольдом [8, partie II, p. 210, 212, 223]. Також автор детально розглядає повстання Михайла Глинського, яке було однією з найрезонансніших подій XVI ст. [8, partie II, p. 172].

Дуже багато уваги Лабурер відводить питанням релігії. Не слід забувати, що сам він не лише був щирим католиком, але й належав до священницького сану й згодом посів місце особистого духівника короля Людовика XIV. Автор відзначає, що русини «дотримуються грецької віри» [8, partie II, p. 15.] тож, хоч вони і є християнами, їхню релігію Лабурер визнає неістинною, хибною: «Християнська релігія сюди була принесена греками, разом з тією оманною, яку продовжують ще сповідувати більшість міст та приватних осель» [8, partie II, p. 224]. Його тішить, що католицтво поступово поширюється в цій країні й усе більше людей, особливо знатних, навертаються до віри, яку він вважає справжньою: «...Просвітлення мало помалу надходить. Більша частина їхніх єпископів вже повернулися до лона римської церкви в 1595 р., багато знатних родин зробили те ж саме, тож скоро вся провінція стане римо-католицькою» [8, partie II, p. 118].

Упродовж всього викладу подій Лабурер неодноразово наголошує на важливій цивілізаторській ролі Ватикану на землях Русі. Це, зокрема, стосується відзначення важливості серед православних культу святого папи Григорія

І Діолога (Двоєслова), щодо якого історик наводить слов'янське найменування «Беседник» (Byessednic), коронації Данила Галицького папою римським, навернення населення Русі до католицизму польськими королями, визнання православними ієрархами верховенства апостольського престолу на Флорентійському соборі в 1439 р. [8, partie II, р. 222-225, 229]. Останній триумф католицької віри Лабурер вбачає у Берестейській унії, хоча й відзначає, що перемога «істинної» релігії є неповною через несприйняття її більшістю населення Русі [8, partie II, р. 17].

Головною силою, що чинить найбільший опір покатоличенню Русі, автор небезпідставно вважає козацтво, походження якого виводить від магометанських народів, очевидно, татар. Ідея походження козаків від татар була досить популярною в тогочасній історіографії. Зокрема, відомий французький історик і географ П'єр Бержерон (бл.1580-1657) щодо козаків зазначає: «Що стосується козаків (Cozaques), народу, який проживає вздовж Бористену чи Дніпра і є підвладним королю Польщі, буде досить правильно вважати їх за одну з орд татар перекопських (une de ces hordes Tartaresques des Precopites) або інших, що осіла тут під час їхніх набігів на Русь чи Польщу, оскільки вони ведуть життя кочовиків, волоцюг і розбійників і це довершує їх подібність» [7, р. 93].

Лабурер із сумом констатує, що козаки є найзапеклішими захисниками православної віри в провінції, яка поступово переходить на католицизм: «Залишаються тільки козаки, які належать до секти магометанської (il n'y a que les Cosaques qui sont de la Secte de Mahomet) та не бажають нічого змінювати через свою дику вдачу, що не дозволяє їм зрозуміти нічого іншого, ніж завзято дотримуватись релігії свого народження» [8, partie II, р. 118]. В той же час, Лабурер не без гордості відзначає успіхи козаків у боротьбі з турками і татарами та важливість їхнього війська у християнській протидії наступу магометанства під проводом Високої Порти. Він погоджується зі словами Пясецького, що «жодна з військових сил християнських не мала такого славетного та величного імені» [8, partie II, р. 229].

Саме козаки у Лабурера є головними героями подій на Русі, починаючи з XVI ст. Значення їх у тогочасній Європі відкривається вже з перших рядків присвяченої їм у книзі окремої глави «Про козаків запорозьких»: «Весь світ знає їхнє ім'я, проте мало хто відає про їх походження» [8, partie II, р. 225]. Французький історик спростовує поширену на заході думку, «що це якийсь народ». Йдучи за словами Пясецького, Лабурер визначає їхню сутність наступним чином: «Це розбійники без закону та військової організації, які скупчилися на кордонах Русі, щоб робити набіги на турецькі краї через Чорне море» [8, partie II, р. 225]. Походження

назви козаків Лабурер пояснює традиційним для польських хроністів чином: «Вони виявляють велику прудкість при своїх набігах на турецькі володіння, а «kosa» польською мовою означає «коза». Ось чому легкі вершники, що несуть охоронну королівську службу, отримали назву козаків» [8, partie II, р. 226]. Головну роль в організації козацького війська, яке відіграло роль щита від турецько-татарської експансії, зважаючи на доступні йому джерела інформації, Лабурер, зрозуміло, відводить польським королям, і насамперед Стефану Баторію. В своєму творі французький історик кілька разів наголошує на провідній ролі цього короля у формуванні козацтва. Історик зазначає, що саме він «зібрав до купи тих грабіжників і волоцюг, що походили з усіх куточків держави», й «дав їм устрій і закони, якими вони мають керуватися у випадку війни та захищаючи від нападів Русь в часи миру», а також надав їм у володіння замок Трахтемирів. Крім того, частину козаків вищезгаданий король розмістив «на островах Бористену, звідси їх і прозвали козаками запорозькими або запорожцями (les kosaques Zaporowski, autrement Zaporowiens). Ця ріка, що починається в двохстах німецьких льє шляху в провінціях Московії, тече через Сіверщину (Severie) та Литву, протікає в п'ятидесяти льє нижче Києва через протоку, усіяну підводними скелями, які польською та слов'янською мовою називаються «порогами» (porohi). Прохід тут дуже тісний, тому річка поділяється на кілька маленьких рукавів на цій ділянці, які далі зливаються до купи. В цьому місці є сімдесят островів, які звуться Запоріжжям (Zaporohi), тобто місце після цих сходинок, тому що вода тут тече наче по сходах» [8, partie II, р. 225-226, 229].

Французький автор по праву визнає козаків однією з найголовніших збройних сил Речі Посполитої, відмічаючи активну участь цих степових воїнів у всіх війнах Речі Посполитої з кінця XVI ст. Він зазначає, що козаки успішно воювали на боці польського короля під час походів на Москву на початку XVII ст., коли під владу Речі-Посполитої нарешті було повернуто землі Чернігово-Сіверщини, відзначилися у битвах з турками та татарами, а також у Смоленській війні [8, partie II, р. 186-188, 190-194, 200-201].

Щире співчуття проявляє Лабурер до козаків, описуючи дискримінаційне ставлення до них з боку польської адміністрації: «Року 1632-го вони просили у З'єднаних держав [мається на увазі Річ Посполита Корони Польської та Великого князівства Литовського – Є.Л.] дати їм право голосу при виборах короля, в чому їм брутально відмовили, оскільки вони не належать до шляхетного стану (dont ils furent rebutez comme ignobles), хоча ці солдати явно потребують такої речі. Все тут створено для блага шляхти (en faveur des Nobles), яка, полишаючи військову службу, отримує чини та посади в своєму воєводстві (son Palatinat). Козаки ж просять лише

захисту прав грецької релігії, яку дехто з них сповідує (la Religion Grecque que quelques-uns d'entr'eux suivoient), а їм тільки відповідають, що врахують це за умов вірної служби» [8, partie II, p. 229].

Закономірним наслідком цієї недалекоглядної політики шляхти, спрямованої на посилення релігійного та соціального гніту козаків і селян, стали великі повстання кінця XVI – першої половини XVII ст., які всі були жорстоко придушені, а їхні лідери страчені. Серед найбільших козацьких ватажків Лабурер називає Підкову (Podkowa), «генерала» Наливайка (General Nalewayko) та Павлюка (Paulucus). Як зазначає історик, особливо нищівною та кровопролитною для козаків виявилася остання каральна акція польського війська на чолі з Миколою Потоцьким (Nicolas Potoki) в 1637-1638 рр. Про її руйнівний характер для козацтва свідчать наступні слова Лабурера: «Багатьох було вбито солдатами з армії [Потоцького – С.Л.], частина втекла до Московії, інші – до татар, де вони були досить прихильно зустрінуті» [8, partie II, p. 229].

Висновок, зроблений Лабурером у виданні 1647 р., здався тоді досить логічним, зважаючи на катастрофічні наслідки польських репресій стосовно козацтва, хоча подальший хід подій повністю довів його неправомірність і передчасність: «Отже, ця сила, яка створила таку велику славу королівству, яка нічого йому не коштувала та яка його захищала від нападів татар, тепер майже знищена (Ainsi cette force qui donnoit beaucoup de reputation au Royaume, qui ne luy coustoit rien, & qui le gardoit des incurcions des Tartares est presque ruinée)» [8, partie II, p. 229].

Щодо Чернігово-Сіверської землі, яка була приєднана до Речі Посполитої в 1611 р. й зберегла певні відмінності від решти руських володінь королівства, Лабурер помічає в окремій главі: «Князівство Новгородське, або князівство Сіверське, були також включені до мирної угоди [Деулінське перемир'я – С.Л.], але король польський поки що не носить такого титулу, хоча має титул князя чернігівського, що йому дозволено назавжди. Це провінція порядзі Смоленщиною. Вони обидві колись залежали від Великого князівства Литовського, до якого нині вони знову приєднані зброєю могутнього та доблесного володаря Владислава IV, який зараз править» [8, partie II, p. 263].

Загалом, характеризуючи історичні свідчення Лабурера про терени України, треба визнати їх досить велику точність, хоча, водночас, уривчастість, стислість і непослідовність, особливо стосовно давньоруського періоду. Звичайно, автор не зміг уникнути окремих похибок і помилок у викладі подій минулого. Але ці хибки є нечисленними та несуттєвими. Важливе значення має те, що Лабурер одним з перших розпочав у Франції історичне дослідження українського козацтва й зробив доступними для широкого загалу правдиві свідчення

про нього та країну, яку воно населяло.

Посилання

1. Боплан Гійом Левассер де. Опис України / Гійом Левассер де Боплан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / П.Меріме / Пер. з фр., приміт. та передм. Я.І.Кравця. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.: іл.
2. Боплан Гійом Ле Вассер де. Опис України / Володимир Косик (пер.з фр.). – Львів: Мета, 1998. – 179 с.
3. Дашкевич Я. Гійом Ле Вассер де Боплан. Перспективи досліджень // Боплан і Україна. Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – С.7-14.
4. Дашкевич Я. Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.) // Дашкевич Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-е вид., виправл. й доповн. – Львів, 2007. – С.145-173.
5. Наливайко Дмитро. Очима заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
6. Beauplan Guillaume Le Vasseur de. Description d'Ukraine / Introduction et notes de Iaroslav Lebedynsky. – P.: L'Harmattan, 2002. – 158 p.
7. Bergeron Pierre-Parisien. Voyages faits principalement en Asie dans les XII, XIII, XIV, et XV siecles. Traite des Tartares, de leur origine, pais, peuples, moeurs, religion, guerres, conquetes, empire, & son estendue. De la suite de leurs chams et empereurs. Etats & Hordes diverses jusqu'aujourd'hui. Le tout recueilli de divers auteurs, memoires, et relations antiques & modernes. – La Haye: Chez Jean Neaulme, 1735. – 140 p.
8. Le Laboureur S. de Bleranval J. Relation du voyage de la royne de Pologne, et du retour de madame la mareschalle de Guebriant, ambassadeur extraordinaire, & sur-intendante de sa conduite. Partie II. Traité du royaume de Pologne, de ses provinces, de leur gouvernement ancien & moderne, de leurs princes particuliers, & de leur union sous une mesme couronne. – P.: Chez la Vesue Jean Camusat et Pierre Le Petit, imprimeur ordinaire du roy, rue Saint Jacques, à la Toison d'Or, 1647. – 280 p.

Луняк Е.Н. Отражение прошлого Северщины в работе Жана Ле Лабурера «Сообщение о путешествии королевы Польши» (1647)

В статье рассмотрено состояние ознакомления французской общественности с Украиной в середине XVII в. на фоне исторических взаимоотношений Украины и Франции. Сделан комплексный анализ одного из важных источников по истории Украины, работы Жана Ле Лабурера «Сообщение о путешествии королевы Польши» (1647).

Ключевые слова: историография, Украина, Франция, Жан Ле Лабурер.

Luniak Ye.M. Reflection of Severia's past in the work of Jean Le Laboureur «Relation of the Queen of Poland's voyage» (1647)

The acquaintance's state of the French public with Ukraine in the middle of the XVIIth century against the background of historical mutual relations of Ukraine and France in the article is covered. The complex analysis one of historical researches of Ukrainian history, the work of Jean Le Laboureur «Relation of the Queen of Poland's voyage» (1647), is made.

Key words: historiography, Ukraine, France, Jean Le Laboureur.

05.03.2011 p.